

ІДЕНТИЧНІСТЬ В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА ПСИХОЛОГІЇ: СПІЛЬНЕ І ВІДМІННЕ

Олена Оліфер

Анотація. У ХХІ ст. науковці приділяють значну увагу питанню ідентичності особистості. Цю категорію вивчають у філософії, гуманітарних і соціальних науках. Однак постає питання схожості та відмінності в розумінні поняття «ідентичність». Чи однаково розглядається ідентичність у філософії, соціології та психології? У статті зроблено спробу порівняти розуміння ідентичності як категорії у згаданих галузях дослідження.

Спочатку в роботі окреслено історичний розвиток ідентичності та розуміння цієї категорії у філософії, соціології та психології. В аналітичній філософії ідентичність — це питання про існування особистості в часі: чи ідентична певна особистість в момент часу t_1 особистості в момент часу t_2 . У психології ідентичність розглядають як відчуття себе незмінним суб'єктом думок у потоці свідомості та як ототожнення з соціальними ролями. Перше розуміння — особистісна ідентичність. Вона вивчається так само, як і у філософії. Інше тлумачення — соціальна ідентичність. Соціологія аналізує ідентичність переважно як соціальну ідентичність.

Далі у статті порівнюється розуміння ідентичності в аналітичній філософії, психології та соціології. В аналітичній філософії ідентичність особистості розглядається здебільшого як логічна конструкція, але поняття особистісної ідентичності в психології базується на теорії Чистого Его. Це означає, що ідентичність досліджено як мінімальну одиницю, тому вона не може бути проаналізована далі. Соціальну ідентичність розглядають як логічну конструкцію. Оскільки ідентичність особистості в аналітичній філософії та соціальна ідентичність у психології та соціології базуються на одному методологічному підході, у статті порівнюються ці дві категорії. У результаті порівняння виявлено деякі відмінності в розумінні онтологічного статусу категорії «ідентичність» та в її практичній реалізації.

Ключові слова: ідентичність особистості, соціальна ідентичність, особистість, відношення рівності, ідентифікація, концепція чистого Его.

Вступ

Останніми роками дослідження ідентичності посідає значне місце в аналітичній філософії. Спочатку до цієї категорії звернулися Й. Гейлі, П. Грайс, С. Шумейкер і Д. Віггінс, які поставили за мету здійснити аналіз локкіанської концепції ідентичності методами концептуального аналізу. Згодом усе більше філософів доєдналися до обговорення цієї проблеми — і в 1960-х рр. виникло так зване неолоккіанство — напрям в аналітичній філософії, представники якого досліджують локкіанську концепцію ідентичності особистості, намагаються вдосконалити та розвинути її з урахуванням здобутків сучасної філософії. Вихідною тезою неолоккіанства є думка про те, що ідентичність особистості зводиться до тяглості свідомості в часі. У центрі дискусії порушуються питання щодо критерію ідентичності: чи зводиться ідентичність тільки до свідомості і чи має значення фізична, або просторово-часова, протяжність для ідентичності особистості. У цей час до обговорення приєднався Е. Олсон, який розвинув матеріалістичний погляд на особистість. Він спробував витлумачити ідентичність особистості не через тяглість свідомості, а через існування людини як біологічної істоти. На думку Е. Олсона, особистість — один з етапів буття людини, який може навіть не бути найбільш тривалим. Життя складається з кількох стадій: доособистісної, особистісної та, можливо, післяособистісної. Оскільки буття особистості не охоплює усе життя, то слід говорити не про ідентичність особистості, а про ідентичність людини. А єдине, що забезпечує незмінність життя будь-якого індивіда, — належність до людини як біологічного виду [25]. Започаткований Е. Олсоном напрям отримав назву анімалізм.

Незважаючи на різницю між підходом Е. Олсона та концепціями С. Шумейкера, Д. Віггінса та ін., анімалісти і неолоккіанці розглядали проблему ідентичності в межах онтології. Проте вже у 1980-ті Д. Парфіт спробував перенести розгляд проблеми у площину етики, у такий спосіб започаткувавши новий напрям — нормативний, або етичний [26]. Якщо в межах онтологічного напрямку порушують питання щодо обґрунтування критерію ідентичності, створення моделі тяглості особистості в часі, то нормативний напрямок розглядає проблему покладання відповідальності й обов'язку через обґрунтування ідентичності особистості.

Третім значимим напрямом у процесі розгляду проблеми ідентичності особистості є нарративний, за яким ідентичність особисто-

сті створюється і підтримується в межах наративу — автобіографічної історії, у який інтегруються різні елементи досвіду. Наративний підхід, з одного боку, звертається до засад онтологічного підходу: розглядає єдність Я і тяглість свідомості, як умову існування ідентичності особистості, а з іншого боку, розглядає проблематику нормативного підходу: вивчає процеси відтворення ідентичності, виникнення особистості під час усвідомлення нею свого обов'язку та досліджує роль цінностей у формуванні життєвого наративу. Прикладом наративного підходу є концепція М. Шехтман, яка звертається до проблем тяглості свідомості й обґрунтовує механізм виникнення і відтворення ідентичності через звернення до проблеми покладання відповідальності, тобто у той самий спосіб, що і нормативний підхід. Дослідниця називає свою концепцію «погляд особистого життя» (*the personal life view*) [32, с. 110]. Більш детально ми окреслювали кожен із цих трьох напрямків — онтологічний, нормативний та наративний — у попередніх публікаціях [3, 4, 5].

Однак до проблеми ідентичності особистості звертаються також у межах психології та соціології. У психології одним із перших її описує В. Джеймс, який у «Принципах психології» розглянув ідентичність особистості у контексті потоку свідомості. Він ставить питання: якщо свідомість — це потік, що складається з різних думок, і кожна думка кількісно та якісно відрізняється від попередньої, чому людина усвідомлює себе однією і тією ж особистістю протягом тривалого часу? [15, с. 331].

Після В. Джеймса до проблеми ідентичності у психології зверталися Ч. Кулі, Е. Еріксон, К. Роджерс та ін. У 1970-х рр. ідентичність особистості стала розглядатися у соціальній психології. Зокрема Г. Таджфел і Дж. Тернер розглядають ідентичність як важливий чинник появи міжгрупової дискримінації. У 2011 р. у видавництві «Springer» був опублікований двотомний довідник досліджень ідентичності у психології, який засвідчує актуальність вивчення цієї теми [14]. Із того часу кількість публікацій щодо ідентичності особистості тільки збільшувалася, що свідчить про важливість цієї проблеми для наукової спільноти.

Соціологія звертається до ідентичності особистості трохи пізніше, ніж психологія. Дж. Мід розглядає цю проблему у книзі «Розум, Я і суспільство» (1934). Проте зазначимо: він не вживав термін «*identity*», використовуючи замість нього поняття «*Self*» — Я, або самість. Одним із перших у соціології, хто став експліцитно використовувати його, був представник Чиказької школи І. Гоффман. Він не присвятив

окремої роботи цій проблемі, але ідентичність є наскрізною темою монографій «Презентація себе у повсякденному житті» (1956), «Стигма» (1963) та «Ритуали взаємодії...» (1967). Пізніше теорія ідентичності активно розвивалася у працях Ш. Страйкера, П. Берка, Дж. Маккола, Дж. Сімонса та ін.

Ідентичність як категорія досліджується з позиції різних наук. На думку С. Холла, на межі ХХ-ХХІ ст. відбувся «справжній дискурсивний вибух» щодо ідентичності [13, с. 1]. За словами Е. Еріксона, слово «ідентичність» вживається настільки часто, що немає людини, яка б не чула його та не зрозуміла, про що приблизно йдеться [10, с. 24]. Проте виникає запитання: наскільки схожий підхід до розуміння ідентичності у філософії, психології та соціології. Щоб з'ясувати це, ми вирішили порівняти філософський підхід, наявний в аналітичній філософії, з тим, що розвивається в соціології та психології. Дослідження ідентичності під таким кутом дозволить конкретизувати уявлення про ідентичність, а також у перспективі — знайти нові методологічні підходи.

Витлумачення поняття «ідентичність»

Перше, на чому слід зупинитися, — потрактування поняття «ідентичність», від якого залежить постановка самої проблеми ідентичності особистості. У філософії, особливо в англomовній, «ідентичність» означає тотожність. Тотожність може розумітися як категорія логіки й онтології. У першому випадку йдеться про відношення типу рівності між поняттями. Для цього відношення характерні властивості рефлексивності, симетричності й транзитивності. У другому — про застосування тотожності як відношення типу рівності в онтології. Тотожність може розумітися як відношення, що реально існує між різними етапами буття однієї речі, яке забезпечує збереження основних властивостей цієї речі, попри зміни, що з нею відбуваються. Це принцип збереження сутності речі, який уможливорює її існування в часі.

Р. Мартін і Дж. Барресі окреслюють три парадигми розгляду ідентичності в історії філософії [21, с. 1-3]. Перша охоплює античність і середньовіччя. У цей час ідентичність особистості розглядається імпліцитно, у контексті інших проблем, зокрема, через зв'язок душі та тіла. Загалом розуміння ідентичності в межах першої парадигми можна описати так: сутність людини полягає у властивостях її душі, поки душа зберігає зв'язок із тілом, людина залишається однією і тією

ж особистістю, незважаючи на усі зміни, що можуть відбуватися з нею протягом життя.

Друга парадигма починає розвиватися в Новий час і триває до XIX ст. На цьому етапі розвитку філософії ідентичність поступово виокремлюється в самостійну проблему. Як ми зазначали в попередніх публікаціях, уперше її виокремив Дж. Локк, запропонувавши розглядати незмінність особистості в часі не через ототожнення її з матеріальною чи нематеріальною субстанцією, а через усвідомлення свого Я (*Self*) у часі: поки особистість може пригадати свої дії в минулому, вона зберігає ідентичність [6, с. 63-65].

Третя парадигма розвивається в аналітичній філософії, мета якої — усебічно проаналізувати проблему ідентичності та прояснити певні «сліпі плями», наявні в класичних концепціях. Наприклад, у локкіанській концепції механізм встановлення ідентичності ґрунтується на порівнянні особистості з собою в теперішньому і минулому, але цей принцип не можна застосувати для опису ідентичності в майбутньому. Аналітична філософія, особливо концепції 1980-х рр., намагається запропонувати модель, яка б описувала ідентичність у минулому, теперішньому та майбутньому. Іншим важливим завданням аналітичної філософії є всебічна перевірка концепцій ідентичності особистості, щоб з'ясувати, чи можна застосувати певний пропонований метод або концепцію «за умови, якщо». Наприклад, як описувати ідентичність особистості, якщо уявити, що її спогади та думки скопійовали ще двом іншим. Чи слід вважати цих трьох людей однією особистістю, а якщо так, то хто нестиме відповідальність за вчинок, скоєний одним із них? Тобто аналітична філософія активно застосовує метод уявного експерименту для моделювання гіпотетичних ситуацій і в такий спосіб здійснює аналіз наявних концепцій. Такий підхід можна порівняти з розв'язуванням головоломок, а Р. Нозік називав аналіз ідентичності через застосування уявних експериментів своєрідними коанами для філософів [24, с. 47].

В аналітичній філософії, особливо в онтологічному підході, проблема ідентичності особистості розуміється як збереження сутності особистості протягом існування в часі, або мовою аналітичних філософів: проблема ідентичності — це визначення засад, за якими між особистістю x_1 на відрізку часу t_1 та особистістю x_2 на відрізку часу t_2 є відношення тотожності. Із такого тлумачення ідентичності є кілька важливих наслідків: (1) ідентичність — це відношення особистості щодо самої себе, а не щодо інших, але водночас тотожність із самим собою може бути проінтерпретована як відмінність від інших або як унікаль-

ність кожної конкретної особистості; (2) ідентичність — відношення тотожності між етапами буття особистості; (3) і вона тлумачиться так само, як в логіці, тобто властивості симетричності, рефлексивності і транзитивності повинні зберігатися між етапами буття особистості.

В онтологічному підході свідомість розглядають як чинник, що забезпечує зв'язок між етапами буття свідомості. Проте М. Шехтман зазначає, що її важко проаналізувати в межах певної моделі, так само як важко представити сукупність досвіду людини, або її спогади, як два етапи, між якими наявне відношення типу рівності. Зрештою М. Шехтман робить висновок, що «якісна ідентичність змісту свідомості є недостатньою, щоб зафіксувати те, що має відношення до ідентичності особистості» [32, с. 75-76]. Тому в аналітичній філософії зроблено спроби переосмислити модель опису ідентичності. Зокрема Дж. Маккі пропонує розглядати ідентичність не стільки як відношення тотожності між етапами буття, скільки як зв'язок між виконанням дії та її виконавцем. Відношення ідентичності виникає, коли людина визнає, що вона і той, хто виконав дії, це одна і та ж особистість. Тобто відбувається ототожнення між дією та діячем, а ідентичність постає як результат привласнення або приписування виконаної дії собі [19, с. 183].

Така модель розуміння ідентичності як відношення виконавця до дії використовується в нормативному підході. К. Ровейн зазначає, що осмислення індивідом себе як виконавця дії та пригадування інших пережитих подій призводять до необхідності визнання феноменологічної перспективи, тобто до визнання існування Я, якому приписується певний досвід [28, с. 15]. К. Корсгор звертає увагу на те, що психічна сфера особистості складається з різних бажань, потягів, мотивів, які лежать в основі діяльності. Перед виконанням дії особистість зіштовхується з ситуаціями боротьби мотивів. Ця ситуація ніби розщеплює Я; щоб вийти з неї, треба зробити вибір, тобто усунути чинник, що розколює Я. Зробивши вибір, суб'єкт приписує наслідки вибору собі, несе за них відповідальність. Ідентичність виникає як зв'язок між суб'єктом і його вибором, між визнанням наслідків вибору і тим, хто робить цей вибір [16, с. 100-111]. Отже, ідентичність особистості — це не тільки феноменологічний зв'язок між дією та діячем, але також зв'язок між різними компонентами Я, що забезпечують його єдність і цілісність.

Робимо висновок, що у філософії під ідентичністю мають на увазі (1) відношення тотожності особистості до самої себе, (2) зв'язок між дією і діячем, на основі якого виникає почуття відповідальності та покладання обов'язку, (3) як зв'язок між компонентами Я, що обумовлює

цілісність особистості як суб'єкта пізнання та діяльності.

У психології та соціології також наявні кілька підходів до тлумачення поняття «ідентичність». В. Джеймс говорить про ідентичність як відчуття, що є «синтетичною формою, необхідною для кожної думки» [15, с. 330]. Це таке відчуття, що сприймається в думці й обумовлюється речами, про які думають як про Я-нинішнє та Я-вчорашнє. У думці вони не тільки охоплюються разом як її предмет. Індивід усвідомлює, що ці дві версії Я тотожні [15, с. 330]. Відчуття ідентичності таке ж, як і будь-яке інше наше сприйняття однаковості явищ. Воно виникає як висновок, що ґрунтується або на подібності у фундаментальному відношенні, або на безперервності в розумі порівнюваних явищ. Як бачимо, розуміння ідентичності у В. Джеймса подібне до наявного у філософії. Однак науковець наголошує, що ідентичність не слід розглядати як певну метафізичну чи абсолютну єдність, оскільки це суб'єктивне, наявне у свідомості почуття, а не об'єктивний факт. Причиною виникнення відчуття ідентичності є відчуття свого тіла та зв'язку з ним протягом часу, і проявляється як любов до себе [15, с. 321]. Для В. Джеймса ідентичність — наявне в потоці свідомості суб'єктивне відчуття зв'язку з тілом, що постійно присутнє у свідомості, ніби у фоновому режимі. Навіть коли думки змінюють одна одну, воно залишається постійно наявним і може актуалізуватися у свідомості під час рефлексії, коли індивід думає про своє буття на різних проміжках часу. Тоді ідентичність сприймається як тотожність між двома сприйняттями себе.

Однак поступово розвивається потрактування ідентичності як образу себе очима інших. У Ч. Кулі слово «ідентичність» не вживається, але він говорить про єдність і цілісність Я як когнітивного утворення, що здобувається через досвід, і яке можна класифікувати як почуття, що об'єднує різні стани індивіда та підштовхує до діяльності [9, с. 180-181]. Дослідник вважав Я найбільш особливою, центральною структурою, яка має певну «практичну відокремленість» від свідомості: Я — не те ж саме, що і свідомість, оскільки за природою воно не відрізняється від інших когнітивних утворень, проте індивід із практичною метою виокремлює своє Я, оскільки в нього виникає необхідність розмежувати Я як певне стале уявлення про себе та свої думки, що є об'єктами, які приписуються Я [9, с. 182].

У Ч. Кулі увага переключається на пояснення структури Я та процесу його виникнення. Він вважає, що Я — це складне утворення, що включає такі елементи: (1) уявлення про те, як виглядає Я очима інших людей, (2) уявлення про те, як цей інший розглядає нас, (3)

відчуття Я, як наприклад, відчуття сорому або гордості [9, с. 184]. Структура Я обумовлена процесом його виникнення: Я є результатом певного «відчуття присвоєння», коли в ранньому дитинстві індивід мимохіть спостерігає за поведінкою інших і навчається діяти відповідно до поведінки інших [9, с. 192-193]. Поступово дитина накопичує достатньо досвіду, щоб відрізнити свої емоційні стани та дії від емоцій та дій інших і присвоює ці емоційні стани собі як певному суб'єкту, звідси і виникає Я. Отже, Я проявляється як уявлення індивіда про себе самого, але завжди спрямоване на інших людей. Цю психологічну структуру можна порівняти із дзеркалом, оскільки, зіставляючи себе з іншими, людина починає розуміти себе [9, с. 184]. Тобто Я, або ідентичність, — це «уявлення чи система уявлень, почерпнута зі спілкування з іншими людьми, які свідомість сприймає як свої власні» [9, с. 94].

Подібний підхід можна спостерігати в соціологічній концепції Дж. Міда. Як і Ч. Кулі, він вважав, що особистість Я (*Self*) є продуктом соціальної взаємодії, оскільки воно формується у процесі інтеріоризації зовнішніх впливів під час комунікації [23, с. 140]. Важливим чинником при цьому виступає пам'ять: особистість формує Я в досвіді, а пам'ять уможливує співвіднесення будь-якого сприйняття з Я. І якщо б її не було, то особистість не могла порівняти здобутий досвід із Я [23, с. 170].

Я (*Self*) характеризується цілісністю, хоч у своїй структурі й поділяється на дві частини: «*I*» та «*me*». Ці два компонента Я не протистоять один одному, але й не зводяться один до одного. Структура «*I*» виникає з досвіду та ґрунтується в пам'яті. Це здатність усвідомлювати себе суб'єктом, приписувати собі певний досвід і відчуття. Компонент «*me*» — уявлення про себе, що базується на сприйнятті себе ніби очима інших, і являє собою узагальнений досвід взаємодії з довкіллям [23, с. 177-178]. «*Me*» ґрунтується на самосвідомості, на рефлексивному зверненні до себе. Це узагальнений образ себе, з урахуванням соціальних очікувань усіх інших індивідів, із якими індивід контактує.

І якщо компонент «*I*» сталий, то «*me*» — мінливий, оскільки є суспільно прийнятною реакцією, проявом особистості в ситуації взаємодії та пристосування до суспільства. Про взаємодію цих двох компонентів Дж. Мід писав так: «Для повного вираження Я необхідні два аспекти — як “*I*”, так і “*me*”. Щоб належати до спільноти, людина повинна прийняти установку інших членів групи; щоб мислити, вона повинна користуватися цим зовнішнім соціальним світом. [...] Саме через свій зв'язок з іншими членами даного суспільства — в силу виникаючих у такому суспільстві раціональних соціальних процесів — вона і стає

громадянином» [23, с. 199]. У Дж. Міда ми бачимо двоїсте потрактування категорії ідентичності особистості. З одного боку, ідентичність полягає у відчутті цілісним суб'єктом у часі (компонент «*I*»). Це відчуття аналогічне з тим, що описував В. Джеймс. З іншого боку, ідентичність — уявлення, або образ, що складається в особистості про саму себе в результаті суспільної взаємодії (компонент «*me*»).

Поступово окреслюється тенденція розводити ці два уявлення. Зокрема, в Е. Еріксона, сприйняття особистістю себе суб'єктом у часі позначається словом «его-ідентичність» (*ego identity*) [10, с. 49]. А певна автобіографічна історія й уявлення про себе, що формується в суспільстві, називається ідентичністю (*identity*). У К. Роджерса сукупність уявлень про себе, що створюють основні установки та впливають на поведінку, отримали назву Я-концепція (*self-concept*) [27, с. 115], а відчуття особистістю себе суб'єктом діяльності у часі — почуттям самосвідомості (*self-awareness*) [27, с. 128].

Починаючи з 1960-х, у соціології, а потім у психології, вводиться поняття «соціальна ідентичність». У «Стигмі» І. Гоффман проводить розрізнення між соціальною ідентичністю (*social identity*) й особистісною ідентичністю (*personal identity*). Соціальна ідентичність пов'язана з виконанням певної соціальної ролі. Це соціальний статус особистості [12, с. 12]. І. Гоффман під особистісною, або біографічною, ідентичністю розуміє набір дій, емоційних станів, біографічних фактів [12, с. 73]. Проте він як соціолог надавав більшого значення соціальній ідентичності, оскільки суспільна взаємодія між людьми відбувається залежно від їхнього соціального статусу, ситуації (у межах одного колективу або людей із різних колективів), і соціальної ролі, що виконується в межах колективу. Він вважав, що через дослідження ідентичності можна з'ясувати правила суспільної взаємодії.

Психологи Г. Таддфел і Дж. Тернер витлумачують соціальну ідентичність як «знання індивіда про те, що він належить до певної соціальної групи разом з емоційною та ціннісною значимістю приналежності до цієї групи» [30, с. 283]. Соціальна ідентичність — це когнітивне утворення, що пов'язане з емоційними переживаннями щодо приналежності до певної соціальної групи і що виникає як результат взаємодії в соціальному просторі. Ідентичність є завершальним етапом, а також результатом тривалого процесу, що охоплює кілька стадій: (1) соціальну категоризацію — аналіз довкілля та виділення з соціального простору важливих соціальних груп; (2) соціальну ідентифікацію — ототожнення індивіда себе з обраною групою; (3) власне соціальну ідентичність — результат ідентифікації, що проявляється у

стійких уявленнях про приналежність до певної соціальної групи [29, с. 69]. Соціальна група живе, поки її члени мають спільну долю та спільні риси, на основі яких згуртовуються, і які використовуються для порівняння з іншою соціальною групою. Мета цього порівняння — підкреслити власну унікальність. Проте соціальна ідентичність не є чимось сталим і заданим на все життя. Навпаки: ця когнітивна структура змінює своє змістове наповнення, якщо людина не задоволена соціальною групою, вона може вийти з неї, що спричинить зміну соціальної ідентичності.

Ш. Страйкер і П. Берк розглядають ідентичність як певну соціальну роль, для якої характерна типова поведінкова реакція. Ідентичностей може бути безліч, однак особистість створює ієрархію ідентичностей [31, с. 559-560]. П. Берк пропонує таку ієрархію ідентичностей: 1) ідентичності, засновані на ролі, 2) групові ідентичності, 3) особистісні ідентичності [8, р. 112].

Звісно, між психологічним і соціологічним підходами у витлумаченні соціальної ідентичності є різниця. П. Тоїтс і Л. Віршап зауважують, що соціологія робить акцент на механізмі створення соціальної ідентичності окремого індивіда, а психологія зосереджується на образі «ми»: досліджують створення колективних ідентичностей, що дозволяють різним людям взаємодіяти як одна колективна особистість [33, с. 107]. Натомість Д. Хеїзе вважає, що психологічні теорії ідентичності аналізують відчуття приналежності до певної групи та факт членства в ній, а соціологічні — досліджують поведінку: виконання соціальної ролі всередині соціального інституту чи соціальної групи [20, с. 188].

Однак, незважаючи на можливі розбіжності, соціологічні та психологічні концепції формують розуміння ідентичності як результат ототожнення з певною соціальною роллю або соціальною групою. Отже, у науковому дискурсі закладене Дж. Локком тлумачення ідентичності особистості як тотожності з самим собою в часі поступово замінюється на розуміння ідентичності як ототожнення з іншими. Це ми можемо простежити в українській науці, де тема ідентичності починає активно розглядатися у 2000-х. Наприклад, Л. Нагорна про ідентичність пише так: «У системі соціогуманітарних наук поняттям “ідентичність” позначається психосоціальний феномен, який дає змогу аналізувати структуру ціннісних смислів, досліджувати базові потреби людини чи групи, коло їхніх інтересів і уподобань, рівень їхніх здібностей і рольових функцій» [2, с. 13]. М. Козловець пише, що категорія ідентичності розглядається з позиції теорії ідентифікації, тобто ототожнення себе з іншими, але при цьому ідентичність як категорія «має

радше описовий, а не концептуальний характер» [1, с. 32-33]. Наведені погляди ближче до розуміння ідентичності в соціології та психології, ніж наявні в аналітичній філософії.

Ідентичність в аналітичній філософії vs. ідентичність в соціології та психології

В аналітичній філософії факт існування ідентичності завжди полягає в усвідомленні особистості себе тотожною протягом певного часу. Ідентичність можуть також витлумачувати через збереження цілісності Я в часі. Проте збереження цілісності в часі досягається через порівняння особистістю себе на різних етапах буття. У психології ідентичність полягає у відчутті себе суб'єктом та в порівнянні себе з іншими людьми. У соціології під ідентичністю розуміють образ себе, що виникає в результаті ототожнення з певною соціальною групою. Тобто в аналітичній філософії ідентичність розглядається з однієї позиції: із позиції тотожності з самим собою в часі; а в психології та соціології наявний поділ на особистісну ідентичність (відчуття себе суб'єктом) і соціальну ідентичність (усвідомлення приналежності до певної соціальної групи). Особистісна ідентичність (усвідомлення себе суб'єктом у часі) є філософським розумінням ідентичності. Проте у психології та соціології йому надають менше уваги, концентруючись на дослідженні соціальної ідентичності.

Спільне в розумінні ідентичності в усіх зазначених науках пов'язане з ідеєю цілісного Я протягом життя індивіда. Проте можуть використовуватися різні моделі для опису існування Я в часі. В аналітичній філософії, зокрема в працях Й. Гейлі та П. Грайса, окреслено два можливі методологічні підходи: (1) Я як Чисте Его, (2) Я як логічна конструкція.

Перший підхід – картезіанський. Він описує Я як субстанцію та суб'єкта пізнання. Я постає як вихідна категорія, «кінцева онтологічна одиниця», яка вже далі не може бути проаналізована та розкладена на компоненти [11, с. 29]. Прикладом подібної позиції у філософії ХХ ст. є погляд Дж. МакТаггарта. У «Природі існування» він пише, що Я є субстанцією, і це так звана первинна частина, нематеріальне утворення, з якого складається всесвіт [22, с. 120]. Відповідно до другої позиції, Я є Юмовим пучком відчуттів: Я розглядається як певна структура, що складається з компонентів, які проявляються як різні

явища психіки, мають неоднакову тривалість у часі і можуть проявлятися з різною інтенсивністю. Зауважимо, що більшість аналітичних філософів, зокрема згадані Й. Гейлі та П. Грайс, звертаються до другої методологічної моделі.

А от у психології та соціології дещо складніше: соціальна ідентичність розглядається через модель логічної конструкції, а особистісна ідентичність (відчуття суб'єктності) пояснюється через модель Чистого Его. Останнє характерне для ранніх досліджень ідентичності, зокрема для В. Джеймса та Дж. Міда. Наприклад, В. Джеймс використовував словосполучення «чисте его» щодо Я, яке розглядав у двох площинах: як емпіричне Я та Чисте Его (*Pure Ego*) [15, с. 292]. Чисте Его — це позиція, з якої суб'єкт діє і якій приписує свої вчинки. Чисте Его — постійно присутнє в потоці свідомості відчуття себе, що коріниться у взаємозв'язку з власним тілом. Це принцип єдності свідомості. Однак особистість може в думках розглядати себе як об'єкт пізнання в акті рефлексії. Тоді особистість починає розглядати себе як об'єкт, не втрачаючи при цьому відчуття своєї суб'єктності [15, с. 331-332]. Ставлення до себе як до об'єкта В. Джеймс називає «емпіричне Я» [15, с. 293]. Воно постає як інтеграція Чистого Его і трьох інших компонентів: матеріального, духовного та соціального. Матеріальний компонент пов'язаний із тілом людини, але також розповсюджується на те, що людина вважає «своїм», тобто на побутові речі та житло. Духовний компонент — це сукупність усіх станів свідомості, що включає також моральні переживання й почуття людини. Він актуалізується, коли індивід думає про себе як про істоту, що мислить. Соціальний компонент особистості виникає тоді, коли інші люди визнають певного індивіда соціальним суб'єктом [15, с. 293-296]. Отже, науковець показує, що особистісна ідентичність (відчуття суб'єктності) є Чистим Его, факт наявності ідентичності лише констатується. Чисте Его як принцип тотожності не може бути розкладений на компоненти. Водночас емпіричне Я аналізується через модель логічної конструкції, і саме воно стає у В. Джеймса предметом подальшого аналізу.

Оскільки соціологія та психологія роблять акцент на дослідженні соціальної ідентичності, і їй віддають перевагу над особистісною ідентичністю, то надалі ми будемо фокусувати увагу на розгляді саме соціальної ідентичності й порівняємо її з ідентичністю особистості у філософії. Крім того, соціальну ідентичність та ідентичність особистості у філософії описують за допомогою моделі логічної конструкції Я, що уможливило їх порівняння. Порівняння Чистого Его у психології та філософського розуміння ідентичності було б утруднене, якщо взагалі

можливо, оскільки їх описують різними концептуальними моделями.

Друга риса для порівняння підходів до ідентичності — онтологічний статус ідентичності. У філософії ідентичність розглядають як відношення тотожності між етапами буття особистості, або між компонентами Я. Проілюструвати такий підхід можемо на прикладі класичного уявного експерименту Т. Ріда про хлопця, офіцера та генерала [7, с. 157-158]. Уявімо, що є певний чоловік, якого в дитячому віці часто карали за витівки. Потім він став офіцером, і під час бою проявив мужність та захопив прапор ворога. У цей момент він пригадав, як був хлопцем і як його покарали за те, що він зривав фрукти в чужому саду. Згодом цей офіцер став генералом. Будучи вже в літньому віці, генерал пам'ятав, як був офіцером і як захопив прапор ворога в бою, але забув, як у дитинстві був покараний за крадіжку фруктів із чужого саду. Т. Рід розглядає ідентичність як відношення тотожності між етапами буття «хлопець», «офіцер» і «генерал». Якщо герой уявного експерименту відчуває себе на нинішньому етапі тією особистістю, що виконувала дії на попередньому етапі, то між цими етапами встановлюється відношення ідентичності.

Оскільки ідентичність витлумачують як відношення типу рівності, то її розглядають через властивості симетричності, рефлексивності та транзитивності. Рефлексивність означає, що особистість на кожному етапі буде тотожна самій собі в межах цього етапу. В уявному експерименті «хлопець» буде тотожний самому собі увесь час перебування на цьому етапі, «офіцер» буде тотожний «офіцеру», а «генерал» — «генералу». Симетричність полягає в тому, що, якщо етапи буття «офіцер» та «хлопець» визнаються між собою як тотожні, то «хлопець» буде тією самою особистістю, що й «офіцер», і навпаки. Теж саме можна стверджувати щодо інших етапів у бутті людини. Транзитивність означає, що, якщо «хлопець» тотожний «офіцеру», а «офіцер» тотожний «генералу», то між етапами буття «генерал» і «хлопець» наявна тотожність. Тобто генерал — це та сама особистість, що і хлопець. Д. Льюїс додає, що ідентичність особистості — це відношення, яке не допускає ступенів рівності [18, с. 146]. Ідентичність або зберігається між етапами буття, або втрачається, що і намагався продемонструвати Т. Рід. У розглянутому уявному експерименті під сумнів ставиться транзитивність: якщо людина забуває віддалене минуле, то транзитивність між двома етапами буття порушується, що призводить до втрати тотожності між етапами. Тобто філософ показує, що людина в літньому віці перестає бути тією ж самою особистістю, якою була колись у дитинстві. Відповідно, ідентичність особистості не може бути

пояснена через пригадування, і не може ґрунтуватися на свідомості, а значить: треба відшукати краще обґрунтування для ідентичності.

Соціальна ідентичність — сукупність уявлень про приналежність до соціальної групи. Соціальна ідентичність формується в результаті процесу ідентифікації — ототожнення індивіда з певною групою. Це образ у свідомості, що створюється на підставі встановлення відношення типу рівності між індивідом і групою на основі певної спільної риси, але не саме відношення типу рівності.

Із цього випливає третя відмінність між ідентичністю в аналітичній філософії та соціальною ідентичністю у психології та соціології: ідентичність як відношення тотожності у філософії — внутрішнє відношення, а соціальна ідентичність може бути схарактеризована як результат зовнішнього відношення. Аналітична філософія розглядає ідентичність як відношення, що зв'язує різні етапи життя особистості, яка порівнюється сама з собою. Ідентичність особистості у філософії не передбачає наявності інших для порівняння, як і не може бути задана ззовні іншими людьми. Як слушно зауважив Д. Льюїс, питання про ідентичність просте, оскільки будь-яка річ завжди тотожна самій собі [17, с. 193]. Соціальна ідентичність передбачає наявність інших: окремих індивідів або соціальної групи, оскільки вона постає як результат ідентифікації — порівняння себе з іншими. Соціальна ідентичність інтеріоризована зовнішніми впливами. Судження про наявність певної соціальної ідентичності окремого індивіда можуть формулювати члени групи, до якої він належить; а у філософії судження про наявність ідентичності може виносити тільки особистість про себе, особливо це стосується наративних і неолоккіанських концепцій, останні пояснюють наявність ідентичності тяглістю психічних процесів у часі.

Остання, четверта, відмінність між ідентичністю особистості та соціальною ідентичністю полягає в їхньому різному практичному здійсненні. Ідентичність особистості у філософії реалізується як відчуття тяглості власного буття. Дж. Локк стверджував, що без ідентичності немає особистості. Тобто, якщо людина з різних причин втрачає ідентичність, особистість її також зникає, замість неї утворюється нова. Отже, у філософії ідентичність — це необхідна умова для існування особистості як суб'єкта пізнання та діяльності.

Соціальна ідентичність як така також є необхідною умовою для існування особистості, оскільки будь-яка особистість виникає в результаті взаємодії з іншими. Проте соціальна ідентичність (як соціальна роль, приналежність до групи) може змінюватися протягом життя людини без виникнення загрози повної втрати особистості.

Висновки

Наше порівняння показує, що, справді, є різниця в розумінні категорії ідентичності в аналітичній філософії, з одного боку, та у психології і соціології, з іншого. У філософії ідентичність розглядається як відношення типу рівності між етапами буття особистості. У соціології та психології — категорія ідентичності переосмислюється від відчуття власної суб'єктності до соціальної ідентичності — виконання певної соціальної ролі й уявлення про приналежність до соціальної групи. Якщо порівнювати соціальну ідентичність та ідентичність як таку, то вони відрізняються за своїми характеристиками: соціальна ідентичність — зовнішнє відношення, передбачає наявність іншого, а ідентичність особистоті розуміється як відношення тотожності, яке є внутрішнім і не передбачає порівняння з іншими. Ідентичність як така завжди одна, а соціальних ідентичностей може бути декілька. Втрата або зміна соціальної ідентичності може бути відчутною для певної людини, але не призводить до знищення її особистості, водночас як без наявності ідентичності як такої індивід не може бути особистістю, і його особистість не може існувати протягом часу.

Спільним між двома категоріями є те, що вони обидві важливі для існування особистості: ідентичність як така пов'язана з набуттям здатності бути суб'єктом пізнання і діяльності, а соціальна ідентичність — це реалізація особистості як суспільної істоти.

Література

1. *Козловець М.А.* Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка, 2009.
2. *Нагорна Л.П.* Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань: монографія. Київ: ІПіЕНД ім.І.Ф.Кураса НАН України, 2011.
3. *Оліфер О.Є.* Критерії ідентичності особистості в англо-американській філософії. *Актуальні проблеми духовності.* 2017. Вип. 18. С. 129-147.
4. *Оліфер О.Є.* Наративний підхід до проблеми ідентичності особистості в аналітичній філософії. *Актуальні проблеми духовності.* 2020. Вип. 21. С. 46-61.

5. Оліфер О.Є. Нормативний або етичний підхід до проблеми ідентичності особистості в сучасній англо-американській філософії. *Актуальні проблеми духовності*. 2019. Вип. 20. С. 29-43.
6. Оліфер О.Є. Проблема ідентичності особистості у філософії Античності та Нового часу. *Актуальні проблеми духовності*. 2016. Вип. 17. С. 60-71.
7. Рід Т. Розділ 6. Про думку пана Локка щодо нашої особистісної ідентичності. *Актуальні проблеми духовності*. 2021. Вип. 22. С. 156-159.
8. Burke P. Identity Theory. Oxford : Oxford University Press, 2009.
9. Cooley C.H. Human Nature and The Social Order. New York : Charles Scribner's Sons, 1922.
10. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. New York : W.W. Norton & Company, 1968.
11. Gallie I. Is the Self a Substance? *Mind*. 1936. Vol. 45. № 177. P. 28-44.
12. Goffman E. Stigma: Notes on the management of spoiled identity. London : Penguin, 1963.
13. Hall S. Introduction: Who Needs «Identity»? *Questions of Cultural Identity*. London : Sage Publications, 1997. P. 1-17.
14. *Handbook of Identity Theory and Research*. New York : Springer, 2011.
15. James W. The Principles of Psychology. Vol. 1. New York : Henry Holt And Company, 1890.
16. Korsgaard C. Personal Identity and the Unity of Agency: A Kantian Response to Parfit. *Philosophy & Public Affairs*. 1989. Vol. 18. P. 101-132.
17. Lewis D. On the Plurality of Worlds. Oxford : Basil Blackwell, 1986.
18. Lewis D. Survival and Identity. *Personal Identity*. Blackwell Publishing, 2003. P. 144-167.
19. Mackie J.L. Problems from Locke. Oxford : Clarendon Press, 2005.

20. *MacKinnon N.J.*, Heise D.R. *Self, Identity, and Social Institution*. New York : Palgrave Macmillan, 2010.
21. *Martin R.*, Barresi J. Introduction: Personal Identity and What Matters in Survival: A Historical Overview. *Personal Identity*. Blackwell Publishing, 2003. P. 1-74.
22. *McTaggart J.M.E.* The Nature of Existence. Vol. 2. Cambridge: The University Press, 1927.
23. *Mead G.H.* *Mind, Self, And Society: From The Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago : The University of Chicago Press, 1934.
24. *Nozick R.* *Philosophical Explanations*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1981.
25. *Olson E.T.* *The Human Animal: Personal Identity Without Psychology*. New York: Oxford University Press, 1999.
26. *Parfit D.* *Reasons and Persons*. Oxford: Clarendon Press, 1984.
27. *Rogers K.R.* *A Way of Being a Person*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1980.
28. *Rovane C.* *The Bounds of Agency: An Essay in Revisionary Metaphysics* Princetoon : Princeton University Press, 1998.
29. *Tajfel H.* Social Identity and Intergroup Behaviour. *Social Science Information*. 1974. № 13 (2). P. 65-93.
30. *Tajfel H.*, Turner J.C. The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. *Key readings in social psychology. Political psychology: Key readings*. New York: Psychology Press, 2004. P. 276-293.
31. *Stryker S.* Identity Salience and Role Performance: The Relevance of Symbolic Interaction Theory for Family Research. *Journal of Marriage and Family*. 1968. Vol. 30, № 4. P. 558-564.
32. *Schechtman M.* *Staying Alive: Personal Identity, Practical Concerns, and the Unity of a Life*. Oxford : Oxford University Press, 2014.
33. *Thoits P.A.*, Virshup L.K. Me's and we's: Forms and functions of social identities. *Self and identity: Fundamental issues*. Oxford : Oxford University Press, 1997. P. 106-133.

References

1. *Kozlovets M.A.* Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii : monohrafiia. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2009.
2. *Nahorna L.P.* Cotsiokulturna identychnist: pastky tsinnisnykh rozmezhuvan : monohrafiia. Kyiv : IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2011.
3. *Olifer O.Y.* Kryterii identychnosti osobystosti v anhlo-amerykanskii filosofii. *Aktualni problemy dukhovnosti.* 2017. № 18. S. 129-147.
4. *Olifer O.Y.* Naratyvnyi pidkhid do problemy identychnosti osobystosti v analitychnii filosofii. *Aktualni problemy dukhovnosti.* 2020. № 21. S. 46-61.
5. *Olifer O.Y.* Normatyvnyi abo etychnyi pidkhid do problemy identychnosti osobystosti v suchasni anhlo-amerykanskii filosofii. *Aktualni problemy dukhovnosti.* 2019. № 20. S. 29-43.
6. *Olifer O.Y.* Problema identychnosti osobystosti u filosofii Antychnosti ta Novoho chasu. *Aktualni problemy dukhovnosti.* 2016. № 17. S. 60-71.
7. *Reid T.* Rozdil 6 Pro dumku pana Lokka shchodo nashoi osobystisnoi identychnosti. *Aktualni problemy dukhovnosti.* 2021. № 22. S. 156-159.
8. *Burke P.* Identity Theory. Oxford : Oxford University Press, 2009.
9. *Cooley C.H.* Human Nature and The Social Order. New York : Charles Scribner's Sons, 1922.
10. *Erikson E.H.* Identity: Youth and Crisis. New York : W.W. Norton & Company, 1968.
11. *Gallie I.* Is the Self a Substance? *Mind.* 1936. Vol. 45, № 177. P. 28-44.
12. *Goffman E.* Stigma: Notes on the management of spoiled identity. London : Penguin, 1963.
13. *Hall S.* Introduction: Who Needs «Identity»? *Questions of Cultural Identity.* London : Sage Publications, 1997. P. 1-17.
14. *Handbook of Identity Theory and Research.* New York : Springer, 2011.

15. *James W.* The Principles of Psychology. Vol. 1. New York : Henry Holt And Company, 1890.
16. *Korsgaard C.* Personal Identity and the Unity of Agency: A Kantian Response to Parfit. *Philosophy & Public Affairs*. 1989. № 18. P. 101-132.
17. *Lewis D.* On the Plurality of Worlds. Oxford : Basil Blackwell, 1986.
18. *Lewis D.* Survival and Identity. *Personal Identity*. Cornwall : Blackwell Publishing, 2003. P. 144-167.
19. *Mackie J.L.* Problems from Locke. Oxford : Clarendon Press, 2005.
20. *MacKinnon N.J., Heise D.R.* Self, Identity, and Social Institution. New York : Palgrave Macmillan, 2010.
21. *Martin R., Barresi J.* Introduction: Personal Identity and What Matters in Survival: A Historical Overview. *Personal Identity*. Cornwall : Blackwell Publishing, 2003. P. 1-74.
22. *McTaggart J.M.E.* The Nature of Existence. Vol. 2. Cambridge : The University Press, 1927.
23. *Mead G.H.* Mind, Self, And Society: From The Standpoint of a Social Behaviorist. Chicago : The University of Chicago Press, 1934.
24. *Nozick R.* Philosophical Explanations. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1981.
25. *Olson E.T.* The Human Animal: Personal Identity Without Psychology. New York : Oxford University Press, 1999.
26. Parfit D. Reasons and Persons. Oxford : Clarendon Press, 1984.
27. *Rogers K.R.* A Way of Being a Person. Boston : Houghton Mifflin Company, 1980.
28. *Rovane C.* The Bounds of Agency: An Essay in Revisionary Metaphysics Princetoon : Princeton University Press, 1998.
29. *Tajfel H.* Social Identity and Intergroup Behaviour. *Social Science Information*. 1974. № 13 (2). P. 65-93.

30. *Tajfel H., Turner J.C. The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. Key readings in social psychology. Political psychology: Key readings.* New York: Psychology Press, 2004. P. 276-293.
31. *Stryker S. Identity Salience and Role Performance: The Relevance of Symbolic Interaction Theory for Family Research. Journal of Marriage and Family.* 1968. Vol. 30, № 4. P. 558-564.
32. *Schechtman M. Staying Alive: Personal Identity, Practical Concerns, and the Unity of a Life.* Oxford: Oxford University Press, 2014.
33. *Thoits P.A., Virshup L.K. Me's and we's: Forms and functions of social identities. Self and identity: Fundamental issues.* Oxford: Oxford University Press, 1997. P. 106-133.

IDENTITY IN ANALYTIC PHILOSOPHY, SOCIOLOGY, AND PSYCHOLOGY: SIMILARITY AND DIFFERENCE

Olena Olifer

Abstract. In the twenty-first century, scholars pay considerable attention to the question of the identity of a person. This category is studied in philosophy, humanities, and social studies. However, there is a question of similarity and differences in the understanding of the term "identity". Is identity viewed the same in philosophy, sociology, and psychology? The paper attempts to compare the understanding of identity as a category in the mentioned fields of study. First, the article outlines the historical development of identity, sociology, and psychology and the understanding of this category. In analytic philosophy, identity is the question of a person's existence over time: whether the person at time t_1 is identical to a person at time t_2 . In psychology, identity is regarded as the feeling of being an unchanged subject of thoughts in the stream of consciousness and as the identification with social roles. The first understanding is personal identity. It is viewed the same as in philosophy. The other is social identity. Sociology considers identity predominantly as social identity. Then, the paper compares the understanding of identity in analytic philosophy, psychology, and sociology. In analytic philosophy, personal identity is viewed as logical construction, but the notion of personal identity in psychology is based on the Pure Ego theory. It means identity is a minimal unit and cannot be analyzed further. Social identity is regarded as logical construction. Personal identity in analytic philosophy and social identity in psychology and sociology are based on the same methodological approach, so the paper compares these two categories. As a result of the comparison, some differences have been found in the understanding of the ontological status of the category "identity" and its practical realization.

Keywords: personal identity, social identity, person, the relation of equality, identification, logical construction, Pure Ego theory.

Надійшла до редакції 18 жовтня 2022 р.

Оліфер Олена Євгеніївна

Кафедра філософії

Криворізький державний педагогічний університет

просп. Гагаріна, 54

м. Кривий Ріг

50086

Olifer Olena

Department of Philosophy

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Gagarina ave., 54

Kryvyi Rih

50086

<https://orcid.org/0000-0002-8837-5514>olifer.olena@kdpu.edu.ua<https://doi.org/10.31812/apm.7630>